

W PIĘCDZIESIĄTĄ ROCZNICĘ ŚMIERCI UCZONEGO

Seraja Szapszał i jego wkład

Przybywając do Polski, był badaczem o ugruntowanej już pozycji i znaczącym dorobku. Znalazł tu optymalne warunki do rozwoju swych badań turkologicznych.

Bibliofile zebrali się dziś u (hachana Seraja) Szapszala w jego mieszkaniu. Był to wieczór niezwyklej wrażeń. Wyszliśmy pod urokiem tego człowieka, jego kultury i tej prastarej kultury Wschodu, którą nam demonstrował.

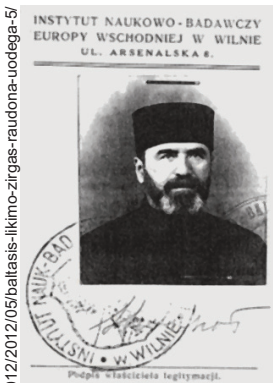
F. Ruszczyk, *Dziennik*, cz. 2:
W Wilnie 1919–1932

Powyższa opinia, wyrażona przez znanego przedwojennego malarza i grafika Ferdynanda Ruszczyca, pokrywa się z wrażeniami wszystkich, którym dane było zetknąć się z osobą Seraji Szapszala. Był on bowiem nie tylko wnikliwym badaczem kultury orientu, ale w rzeczywistości jej żywą częścią. W jego wileńskim mieszkaniu mieszczącym się na Zwierzyniecu, przy ulicy Stromej pod nr 5, można było przenieść się w jakże inny, egzotyczny świat muzułmańskiego Wschodu. Na szczególną atmosferę domu Szapszala składały się nie tylko przebogate zbiory dawnych rękopisów, książek, okazy białej broni, ale właśnie nade wszystko osobowość gospodarza. Każda wizyta pozwalała zaznać jego prawdziwie wschodniej gościnności, nieodłącznie łączonej z serwowaną filiżanką aromatycznej kawy i egzotycznymi bakaliami. Ale ten niezwykle dom słynął nie tylko ze subtelnych smaków kuszących podniebienia, lecz również z bogactwa doznań intelektualnych. Bo Seraja Szapszał był naukowcem łączącym cechy skrupulatnego badacza z żarliwą pasją odkrywcy oraz niezwykłą umiejętnością przekazywania swej bogatej wiedzy innym.

Studia filologiczne odbyte w Petersburgu wyznaczyły kierunek jego późniejszych dokonań, zaś lata spędzone w Persji (1901–1908) oraz ponownie w Petersburgu, gdzie od 1909 roku pełnił obowiązki lektora języka tureckiego na Wydziale Języków Wschodnich tamtejszego uniwersytetu, pozwoliły na gruntowne opanowanie warsztatu naukowego orientalisty-turkologa. Także pobyt w Turcji w latach 1921–1928 sprzy-

jał jego zainteresowaniom badawczym. Jednak okres spędzony na Wileńszczyźnie, zwłaszcza w latach swobód intelektualnych i religijnych II Rzeczypospolitej, stanowił najbardziej owocny czas w biografii S. Szapszala. Dotyczy to także jego aktywności naukowej. Po latach spędzonych w Rosji, Persji i Turcji, przybył z Krymu znalazł w międzywojennej Polsce optymalne warunki dla swych turkologicznych badań, którym mógł poświęcić się w pełnym zakresie. Przybywając w roku 1928 ze Stambułu do Wilna i Trok, był już w pełni ukształtowanym badaczem o uznanej w świecie nauki pozycji i bogatym dorobku. Jak napisał znakomity krakowski orientalista prof. Tadeusz Kowalski w recenzji jego pracy wydanej po tureku w tymże samym roku pt. *Kurum Karai Türkleri*, Szapszał był ówczesnie bezsprzecznie najlepszym znawcą zagadnień karaimoznawczych¹.

Propozycja objęcia jesienią 1927 roku funkcji hachama trockiego, tj. świeckiego i religijnego zwierzchnika wspólnot karaimskich Rzeczypospolitej, otwierała nowy rozdział w jego życiu. Przebywając jeszcze nad Bosforem rozpoczął w poselstwie RP naukę języka polskiego. Umiejętność posługiwania się tym językiem nabył dość sprawnie, dzięki wrodzonej zdolności do przyswajania języków obcych. Ogółem bowiem znał on biegle kilka języków, zarówno europejskich, jak i orientalnych. Do Polski przybył Szapszał 25 kwietnia 1928 roku i wkrótce potem, po uzyskaniu w sierpniu polskiego obywatelstwa, aktywnie włączył się w życie naukowe kraju. Jeszcze w tym samym, 1928 roku, został członkiem Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego (PTO), a rok później współpracownikiem Komisji Orientalistycznej Polskiej Akademii Umiejętności (PAU) w Krakowie. Jego pierwsza polska publikacja naukowa pt. *Karaimi w służbie u chanów krymskich*, ogłoszona na łamach „Myśli Karaimskiej” (1929), była kontynuacją prac prowadzonych wcześniej w Turcji. Artykuł poświęcony został chańskim przywile-

Legitymacja Seraji Szapszala (1873–1961) jako pracownika naukowego Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej w Wilnie.

w polską orientalistykę

jom menniczym przyznanym Karaimom krymskim, a tekst ilustrowały fotograficzne reprodukcje monet bitych w Dżuft Kale i Bachczysaraju z prywatnej kolekcji Szapszała.

Wspomniany artykuł został wysoko oceniony przez wspomnianego prof. Kowalskiego, kierującego Katedrą Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Na łamach „Rocznika Orientalistycznego” krakowski turkolog zwrócił również uwagę na podniesienie się merytorycznego poziomu artykułów zamieszczanych na łamach „Myśli Karaimskiej”, co przypisać należało przybyciu Szapszała i ożywieniu przezeń całego życia karaimskiego. Jak zauważał Kowalski, czasopismo to „jest dziś jedynym organem, skupiającym oryginalne artykuły naukowe i informującym o postępach nauki w zakresie zagadnień związanych z Karaimami”, i to nie tylko w Polsce, ale i w całej Europie².

Opublikowana jeszcze w Stambule praca pt. *Kırım Karai Türkleri* stała się podstawą przyznania Szapszałowi w 1930 roku przez Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie tytułu doktora nauk filologicznych z dziedziny orientalistyki. Trzeba przy tym zaznaczyć, że lwowski ośrodek uniwersytecki dysponował w latach II Rzeczypospolitej najprężniej działającym kierunkiem orientalistyki. Wspomniana publikacja uwypukliła nie tylko językowe, ale również historyczne oraz kulturowe związki łączące Karaimów z narodami turekijskimi, zwłaszcza z Chazarami, Kumani i Pieczengami. Wyznaczyła tym samym nowe kierunki rozwoju karaimistyki w kolejnych latach³.

W dniach 24–25 maja 1931 roku obradował w Warszawie I Zjazd Orientalistów Polskich zrzeszonych w PTO oraz Komisji Orientalistycznej PAU. W tym inauguracyjnym zjeździe uczestniczył również dr Szapszał z referatem zatytułowanym *Znaczenie opisu podróży Ewlija Czelebiego dla dziejów Chanatu Krymskiego*. Tekst wystąpienia, żywo dyskutowanego podczas obrad sesji, został następnie opublikowany na łamach „Rocznika Orientalistycznego” (1931–1932) oraz w odrębnej odbitce (Lwów 1934). Autor jako materiał źródłowy wykorzystał opis Krymu z 1665 roku, pochodzący z wydanej w Stambule w 1928 roku VII tomu

Archiwum ZKP

S. Szapszał utrzymywał szerokie kontakty wśród orientalistów i osób interesujących się Wschodem. Swych gości podejmował kawą parzoną tradycyjnie w tygielku.

Seyahetname, podręczniczych relacji Czelebiego. Wartościowy artykuł recenzyjny tegoż tomu, dotyczący opisu karaimskich warunków miast Dżuft Kale i Mangup Kale, zamieścił Szapszał w „Myśli Karaimskiej” (1930–1931)⁴.

W tym okresie, od grudnia 1930 roku, rozpoczął on również działalność dydaktyczną jako lektor języka tureckiego w Szkole Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie. Ta 3-letnia wyższa uczelnia została powołana w początkach 1930 roku jako załączek przyszłej wileńskiej orientalistyki. Jednak nauczanie języka tureckiego bez jakichkolwiek materiałów i pomocy dydaktycznych, których szkoła nie posiadała, nastęrczało ogromnych trudności. Z inicjatywy Szapszała zwrócono się o podręczniki nauki języka do instytucji tureckich. Nadesłane z Turcji nie odpowiadały jednakże profilowi i umiejętnościom słuchaczy wileńskiej uczelni. W konsekwencji Szapszał sam opracował skrypt mający formę chrestomatii, prezentującej różne gatunki literatury tureckiej, wraz ze stosownym słownikiem turecko-polskim. Wypisy tureckie (pisane ręcznie niewykłuczone, że przez samego Szapszała) zostały powielone w 1931 roku, a słownik w 1932. Kilka miesięcy

później obie części skryptu zostały wydane łącznie (Wilno 1932). Był to pierwszy quasi-podręcznik języka tureckiego w Polsce. Prowadzony lektorat obejmował 30 godzin zajęć w każdym semestrze. Doceniając wkład w rozwój uczelni w 1932 roku Szapszał został wybrany członkiem Rady Instytutu.

Dążąc do pobudzenia zainteresowań kulturą karaimską zainicjował powstanie w Wilnie 3 stycznia 1932 roku Towarzystwa Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej, którego honorowym prezesem został w kwietniu tegoż roku. Jednym z pierwszym wystąpień wygłoszonych na spotkaniach Towarzystwa był odczyt Szapszała z 26 czerwca 1932 roku poświęcony pobytowi Mickiewicza na Krymie. Dzięki odkryciu, za pośrednictwem prof. Mariana Zdziechowskiego, w prywatnych zbiorach nieznanego wcześniej nauce listu Henryka Rzewuskiego z 1825 roku, udało się ustalić szczegóły pobytu obu twórców wśród Karaimów Eupatorii. Wystąpienie to zostało następnie ogłoszone drukiem pt. *Adam Mickiewicz w gościnie u Karaimów na łamach „Myśli Karaimskiej”* (1932–1934) oraz w osobnej odbitce (Wilno 1934). Szapszał wspierał również wysiłki animatorów kultury tatarskiej zrzeszonych w Związku Kulturalno-Oświatowym Tatarów RP. Na jednym z wileńskich spotkań tego stowarzyszenia 11 grudnia 1931 roku wystąpił z wykładem

traktującym o przyczynach recesji języka tatarskiego w dawnej Rzeczypospolitej. Referat ten, pt. *O zatraceniu języka ojczystego przez Tatarów w Polsce*, został opublikowany w „Roczniku Tatarskim” (1932) oraz jako osobna publikacja (Wilno 1932).

Seraja Szapszał udzielał się również na rzecz i innych towarzystwach naukowych. Podczas posiedzenia naukowego sekcji historyków sztuki i konserwatorów 27 lutego 1932 roku zaprezentował referat zatytułowany *Wyobrażenia artystyczne świętych muzułmańskich i wpływy ikonograficzne polsko-katolickie w Persji*. Kilka miesięcy później, 5 listopada 1932 roku, został jednogłośnie przyjęty w poczet członków Sekcji Historii Sztuki wileńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (TPN). Jak napisał o nim we wniosku rekomendacyjnym profesor uniwersytetu wileńskiego Marian Morelowski: „znany już ze swej pracy naukowej w najwyższych sferach naukowych, zwłaszcza

orientalistów w Petersburgu i Persji. Rozwinał w Polsce, którą uważa za swą najdroższą drugą Ojczyznę, bardzo poważną działalność naukową”. Wspomniany referat, jak zauważał Morelowski, odbił się szerokim echem, a dzięki znakomitemu opracowaniu i udokumentowaniu tematu zasłużył na „szczególnie szybkie wydrukowanie”⁵.

W dniach 16–17 maja 1932 roku Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie gościł uczestników II Zjazdu Polskich Orientalistów. Szczególna rola przypadła Seraji Szapszałowi, który pierwszego dnia obrad wystąpił z wprowadzającym referatem poświęconym znaczeniu Wilna dla rozwoju orientalistyki polskiej. Tekst ten nie doczekał się dotąd druku, a jedynie skróconego omówienia w biuletynie „Collectanea Orientalia”. Już po zakończeniu zjazdu jego uczestnicy 18 maja zwiedzili Troki, a wieczorem w Wilnie wzięli udział w inauguracji działalności wspomnianego Towarzystwa Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej. Podczas Walnego Zgromadzenia PTO w dniu 11 grudnia 1932 roku dokonano wyboru nowego zarządu na kolejną 3-letnią kadencję. Szapszał został powołany wówczas na funkcję członka Zarządu Towarzystwa. Zasiadając we władzach PTO był jednym z organizatorów III Zjazdu Orientalistów obradującego w Krakowie w dniach 5–7 czerwca 1933 roku. Zaprezentował tam kolejny

owoc swych badań, tym razem z dziedziny iranistyki. Był to referat pt. *Dokumenty perskie w Archiwum Głównych Akt Dawnych w Warszawie*, stanowiący cenny przyczynek dla poznania perskiej dyplomatyki, stawiającej wówczas w Polsce pierwsze kroki.

Analiza zawartości wspomnianej korespondencji perskiej posłużyła również do opracowania przez Szapszała referatu o tematyce historycznej pt. *Stosunki polsko-perskie w początkach XVII w.* przedstawionego w Polskim Towarzystwie Historycznym (PTH) 27 listopada 1933 roku. Był bowiem Szapszał również członkiem Wileńskiego Oddziału PTH⁶. Obszerny materiał dotyczący relacji dawnej Persji z Rzeczpospolitą został wydany przez Szapszała pod wspólnym tytułem *Wyobrażenia świętych muzułmańskich a wpływy ikonograficzne katolickie w Persji i stosunki persko-polskie za Zygmunta III*. Ukazał się on drukiem z wprowadzeniem M. Morelowskiego w serii

W 1932 roku
został członkiem
Zarządu
Polskiego
Towarzystwa
Orientalistycznego

Członkowie i sympatycy Koła Turkologicznego w Wilnie. Obok S. Szapszała (trzeci z prawej w środkowym rzędzie) siedzi Walentyna z Łobanosów Sulimowicz (w jasnej bluzce).

„Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki TPN” oraz jako osobna odbitka (Wilno 1934)⁷.

W dniach 20–22 maja 1934 roku odbywał się we Lwowie kolejny IV Zjazd Orientalistów Polskich. Szapszał zaprezentował w jego trakcie referat pt. *Dokument turecko-niemiecki z ostatnich lat chalifatu*. Tym razem uwaga karaimskiego uczonego skupiła się na zagadnieniu wykorzystania ideologii panislamizmu w okresie I wojny światowej. Także i ten tekst nie doczekał się dotąd wydania. Kilka miesięcy później, w dniach 18–22 sierpnia 1934 roku, S. Szapszał uczestniczył w Stambule w II Turckim Kongresie Językoznawczym (Türk Dili Kurultayı). Wystąpił podczas niego z referatem pt. *Türk dilinin gücü, kuvveti, zenginliği ve Karayim lehçesinin hususiyet* („Siła, potęga i bogactwo języka tureckiego a właściwości narzecza karaimskiego”). Badania nad językiem karaimskim stanowiły jedną z jego wielkich pasji. Starał się również pobudzić rodaków, zwłaszcza młode pokolenie Karaimów, do posługiwania się językiem narodowym. Temu też celowi służył opracowany przezeń, w oparciu o relację Abrahama Firkowicza, opis podróży odbytej w 1830 roku do Jerozolimy. Tekst pisany w języku karaimskim *Kabaklarynda aziz*

saharnym („U wrót Świętego Miasta”), ukazał się na łamach czasopisma „Karaj Awazy” (1931).

Wiele uwagi przywiązywał do wzbudzenia szerszych zainteresowań karaimoznawczych poprzez działalność Towarzystwa Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej. Jeden z odczytów poświęcił m.in. dwóchsetleciu powstania w Dżuft Kale drukarni karaimskiej (zresztą pierwszej w ogóle na Krymie) oraz wydrukowania tamże hebrajsko-karaimskiego modlitewnika *Mekabecz*. Tekst wystąpienia z 13 października 1934 roku ogłosił następnie pt. *Słów kilka o książkach karaimskich Czelebi i ich działalności oświatowej* na łamach „Myśli Karaimskiej” (1935–1936) oraz w postaci broszury (Wilno 1936). Jeszcze w 1935 roku w Krakowie ukazała się jedna z ważniejszych prac filologicznych Szapszała z dziedziny turkologii. Była to rozprawa pt. *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu perskiego*, zawierająca teksty, ich tłumaczenia oraz słownik azerbejdżańsko-polsko-niemiecki. Praca wydana w serii „Prace Komisji Orientalistycznej PAU” stanowiła pokłosie kilkuletniego pobytu naukowego autora w północnej Persji⁸.

W tym samym roku, w dniach 9–11 czerwca, odbył się w Warszawie V Zjazd Orientalistów.

Seraja Szapszał.
Zdjęcie wykonane
4 września 1955 r.
i przesłane
J. Sulimowiczowi,
niegdysiejszemu
studentowi turkologii,
który miał pracować
w Muzeum Karaimskim.
Plany te zniweczyła
wojna.

Archiwum ZKP

Także i na jego forum przedstawił Szapszał rezultaty swych naukowych dociekań, dotyczące tym razem symboliki i barw krymskiego państwa Girejów. Referat nosił tytuł *Godło i chorągiew chanatu Krymskiego* i niestety, podobnie jak i inne zjazdowe wystąpienia, nie doczekał się dotychczas publikacji. Na jego wniosek kolejny zjazd został wyznaczony w 1937 roku w Wilnie. Obradował on w dniach od 20 do 22 czerwca i połączony był z Walnym Zgromadzeniem członków PTO, które powołało Szapszala na funkcję wiceprezesa Towarzystwa. Podczas trwania VI Zjazdu wygłosił on aż dwa referaty: *Wierszowany opis poselstwa tureckiego do Polski w r. 1755* oraz *Korespondencja Wysokiej Partii w sprawie pierwszej elekcji w Polsce*. Oba

oparte zostały na nieznanym wcześniej w Polsce tureckich źródłach, opublikowanych w czasopiśmie historycznym w Stambule w 1915 roku. Podczas jednego z wieczorów uczestnicy zjazdu mogli zapoznać się z bogatą orientalną kolekcją przyszłego Muzeum Karaimskiego.

Troska o powołanie takiej instytucji oraz zgromadzenie eksponatów dotyczących historii i kultury najmniejszego narodu turkijskiego były jednymi z priorytetów Szapszala. W tym też celu jesienią 1935 roku odbył on podróż po skupiskach karaimskich w Rumunii, Bułgarii i Turcji w poszukiwaniu materialnych śladów narodowego bytu. W 1938 roku poszukiwania takie prowadził w Stambule, Bejrucie i Damaszku. Ich rezultaty opisał w artykule *W poszukiwaniu śladów karaimskich w Damaszku*, zamieszczonym w „Myśli Karaimskiej” (1939). Zagadnienia życia społecznego Karaimów w XIX wieku były kolejnym obszarem zainteresowań naukowych. Wśród jego odczytów prezentowanych na posiedzeniach Towarzystwa Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej znalazły się takie, jak: *Działalność poetycka i pisarska Józefa Eraka* (27 grudnia 1936), *100-lecie założenia Taurydzkiego Zarządu Duchownego* (14 marca 1937), czy też rocznicowe wystąpienie *Ś.p. Hachan Romuald Kobecki. Z powodu 25-lecia jego zgonu* (6 kwietnia 1936), opublikowane w „Myśli Karaimskiej” (1935–1936).

W 1938 roku Seraja Szapszał obchodził jubileusz dziesięciolecia swej pracy twórczej w Polsce. Były to, zważywszy na stosunkowo krótki okres trwania, lata niezwykle bogate w osiągnięcia naukowe. Tak wiele pozostawało wciąż w planach. Mało kto przewidywał jednak, że już niebawem dwa ideologiczne totalitaryzmy położą się cieniem nad całą Europą środkowo-wschodnią. Do wybuchu wojny zdołał Szapszał opublikować w „Roczniku Orientalistycznym” (1939) jeszcze tylko jeden artykuł filologiczny *Staroturecki przyrostek yur(u) – yur(y)*.

Należy żałować, że postać i dorobek tego wybitnego orientalisty nie są dziś należycie upamiętnione. Okazją ku temu mogła być przypadająca w ub.r. pięćdziesiąta rocznica jego śmierci. Niestety, o Szapszale jako wiceprezesa swej organizacji zapomniano nawet Polskie Towarzystwo Orientalistyczne, planując na maj tego roku swój XXXIV Zjazd. W programie tego zbliżającego się wydarzenia, podsumowującego dziewięćdziesiąt lat działalności, zabrakło przypomnienia osoby karaimskiego uczonego.

Mariusz Pawelec

Przypisy

- ¹ Tadeusz Kowalski, *Turecka monografia o Karaimach krymskich*, „Myśl Karaimska”, t. II, 1929, z. 2, s. 78.
- ² Tadeusz Kowalski, «Myśl Karaimska», „Rocznik Orientalistyczny”, t. VII, 1929–1930, s. 312–313.
- ³ Rozprawa Szapszala *Kırım Karai Türkleri* została ponownie wydana w 2009 w Ankarze jako reedycja tomu rocznika „Türk Yılı” z 1928 roku.
- ⁴ Do tematyki podjętej przez Szapszala powrócili polscy turkolodzy, wydając przekład wybranych fragmentów z *Seyahetname* opisujących Krym, zob. *Księga podróży Ewliji Czelebiego*, tłum. Zygmunt Abrahamowicz, Aleksander Dubiński, Stanisława Plaskowicka-Rymkiewicz, Warszawa 1969.
- ⁵ Ryszard Jadcak, *Z prac I Wydziału Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, „Przegląd Humanistyczny”, t. XLIII, 1999, z. 6, s. 156–157, 162.
- ⁶ Leonid Żytkowicz, *Wileński Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego 1925–1939*, „Zapiski Historyczne”, t. LI, 1986, z. 4, s. 18.
- ⁷ Pionierska publikacja Szapszala zainspirowała po wojnie krakowskiego historyka, Zygmunta Abrahamowicza, do kontynuowania badań nad tematyką stosunków polsko-perskich w początkach XVII wieku.
- ⁸ Praca ta do dziś nie straciła na swej naukowej wartości, zob. Filiz Kiral, *Das gesprochene Aserbajdschanisch von Iran*, Wiesbaden 2001.